

38

DOOR
JAN
RITTERSMA

Opkomst rechts- en politiewezenen uniek

Was het aanvankelijk de bedoeling een artikel te schrijven over het veldwaterschap, later leek het me bij nader inzien interessanter een min of meer volledig overzicht te geven van het politiewezenen in de Ommelanden. Omdat het politiewezenen onlosmakelijk verbonden is met het rechtswezen, moeten we juist wat dit laatste betreft, terug in de geschiedenis. De Ommelanden, in de middeleeuwen gewoonlijk de Friese Ommelanden genoemd, vormden oorspronkelijk samen één der Zeven Friese Zeelanden en waren onafhankelijk van de stad Groningen. In de tijd van de Friese Zeelanden bestond er een gemeenschappelijk recht, dat geregeld in de jaarlijkse vergaderingen bij de Upstalboom (in Oost-Friesland) werd herzien en aangevuld.

Het politiewezenen in de Ommelanden

In dit gebied, van Zwin tot Wezer, golden de oude Karolingische wetten, vastgelegd in het Lex Frisionum. Hoofdzakelijk handelden deze wetten over het strafrecht. De rechter komt alleen aan een misdrijf te pas, als de schuldlige het zoengeld niet wil betalen. Want niet tot taak voor de beledigde of verslagene op te komen. Had er een manslag plaatsgehouden, dan behoeft de maagschap van het slachtoffer geen klacht in te dienen. Zij kon de wraak in eigen hand houden en had dan de vrijheid, de dader te doden.

Toch worden er omstreeks het jaar 1000 in deze streken personen aangetroffen, die belast waren met het opsporen van gepleegde misdrijven en aan te klagen bij instanties die bevoegd waren dergelijke lieden straffen op te leggen. Ook voor de uitvoering van de straffen moest worden gezorgd, zodat er in zekere zin sprake was van een rudimentair politiewezenen.

Intussen begonnen de uit de elfde eeuw daterende Upstalboomse rechten en wetten hun kracht te verliezen. In de veertiende eeuw ging het verbond, waarvan de besluiten omtrents met heilige eerbied werden opgevolgd, te niet door het ontbreken van een uitvoerende (politie) macht. De laatste Upstalboomse vergaderingen bij Aurich werd in 1327 gehouden. Ook het verbond der Friese Zeelanden begon te verbrokkelen. De Ommelanden (Vredewold, Langewold, Humsterland, Hunsingo en Flivellingo) vormden steeds meer een zelfstandig gewest. Dit kwam ook in het rechtswezen tot uitdrukking.

beteringen toegepast op het oude landrecht. Deze warfconstitutien — waaraan ook Stads magistraten meewerkten — waren de belangrijkste voortbrengselen van de wetgevende arbeid, die op de warven werden verricht. De belangrijkste is de constitutie van 1448, meestal het „Nije Verbond" genoemd, die bepalingen over breuken (boetes), doodstraffen en erfenis bevatte. Ongeveer een eeuw later kwam er een ontwerp voor een nieuw landrecht gereed.

Een ontwerp, dat in hoofdzaak de tot één geheel verwerkte bepalingen van de verschillende warfconstitutien bevatte. Tegen het ontwerp waren vooral van de zijde van de Ommelander Heren, vele bedenkingen. Daarom kwam pas in 1602 het eerste exemplaar van „Dat nieuwe Landrecht van den Ommelanden tusschen die Eems ende Lauwers" van de drukpers te Amsterdam. Hiermee is een mijlpaal in 't Ommelander rechtswezen bereikt. Vanaf dit jaar komt er meer lijn en duidelijkheid in rechtszaken, maar ook in het politiewezenen.

PERSONEN

Het Ommelander Landrecht van 1602 begint in boek I met het eerste artikel aldus: „Als men in desen boecke spreekt van den richteren, sal men dat verstaan int gemeen van den redgeren, gnetmannen, landrichters ofte overrichters ende bynrichters, ende van anders niemant".

Hiermee zijn we gekomen bij de personen die bij de rechtspraak een functie vervulden. Dit waren behalve de redgers, ook de wedmannen, de roderoeden, de gezwoeren dragers te Panmsum, de scherpcrechters, de medewerkende ingezetenen, de kastelein van het rechtshuis, de schrijver en particuliere rechereurs. Om de taken van alle bovengenoemde personen goed te begrijpen is het noodzakelijk iets meer te vertellen van de redger, de rechtsprekende functionaris.

In de oudste tijden zullen de ingezetenen zich uit hun midden de richters gekozen hebben, maar reeds vroeg in de middeleeuwen wordt het redgerrecht verbonden aan een behuise plaats en een bepaald grondbezit. Volgens een warfconstitutie van 1560 werd dit grondbezit vastgesteld op minstens 30 grazen of jukken (plm, 15 ha), wat in dit tijd behoorlijk groot was. Men noemde zo'n plaats een heerd, ook wel gerechtigde heerd, edele heerd of schulten heerd. In het Westerkwaantier kende men ook nog de nating volhuis. Om de geregelde omgang van het redgerrecht te regelen, had men al vroeg de rechtstoelen verdeeld in klufften of clauwen. Ieder dorp kende één of meer klufften. Binnen de klufften was de volgorde van het redgerschap geregeld met de „daarin gelegen heerden "naer sonnenomwegang". Zo kwam het redgerrecht tevens van dorp tot dorp.

Voor al in de 15e en 16e eeuw verkochten vele heerdbezitters hun rechten van de grond. Zodoende kon het gebeuren, dat het „recht om recht te spreken" veelal in handen kwam van één persoon, dikwijls de heer van een Ommelander borg. Hierdoor werden vele "ommegaande" gerichten veranderd in zg. "staande". Toen in 1749 't Reglement Reformatoir van kracht werd bleken er van de 65 Ommelander rechtstoelen er 33 staande te zijn. Dat deze toestand tot excessen kon leiden, bewijst het beruchte strafproces tegen 22 ter dood gebrachte burgers door Rudolf de Mepsche van Faan.

De redger was in de eerste plaats rechter, maar hij had ook uitvoerende macht. Zo regelde hij de tapperijen, hij ijkte maten en gewichten en hij riep wanneer dit nodig was de ingezetenen bij klokslag tezamen. Het redgerambt was koopbaar tot 1749. Tot deze datum was hoger beroep in strafzaken onmogelijk.

WEDMAN

De eerste ambtenaar die de redger bij de rechtsbedeling ter zijde stond, was de wedman. Reeds in de tijd van de Zeven Friese Zeelanden en eerder bestond deze functie en was hij reeds een belangrijk persoon. Het is een zeer oude benaming voor iemand die uit de ingezetenen gekozen werd. Vroeg in de gewestelijke geschiedenis komen we de naam werdmonna en later weddeman tegen. Met de wedman komen we duidelijk in de politionele sfeer, alhoewel men het wedmanschap in de eerste plaats kan vergelijken met de tegenvoor-

Landlopers

... plaag der bevolking ...

dige deurwaarder. De wedman bracht de dagvaardingen uit en zorgde voor de tenuitvoerlegging van de vonnissen. Hij was een beëdigd persoon. Bij de aanvaarding van zijn ambt legde hij de volgende eed af:

„Ik swere nae al mijn beste witschap und vermogen rechte kedinge und lastingen deden, jeder rechts te helpen, niemand onschuldig te beswaren of schuldig gunstigen und voor alle te staen, den Redge in allem tho dienste tho sijn, hem alle misdaden, injuriën, broecken aan te geven, so bald ik die vernomen hebbe, und dat niet tho laeten, om lief noch om let, om gonset noch gae, noch om anxt, noch om eenige sake willen, dat U Godt soo helpe".

Een wedman moest kunnen lezen en schrijven en van onbesproken gedrag zijn. Zoals gezegd, fungeerde hij bij de strafzaken zowel voor deurwaarder als politie-autoriteit. Het voornaamste werk van de wedman was het aanbrengen van strafbare feiten. Hierbij ging hij dikwijls uit van de "molen- en stratenmeer", d.w.z. de verhalen, die bij de molens of op de straten verteld werden. Bientappers, kosters en schoolmeesters konden geen wedman zijn. Was men door de ingezetenen van de rechtstoel eenmaal als wedman verkozen, dan was men verplicht dit ambt te aanvaarden. Het aantal wedmannen per rechtstoel regelde zich naar behoefte. Evenmin als de redger, had de wedman een vast inkomen. Het inkomen was afhankelijk van het aantal procedures. Wie zich tot de wedman wendde om van hem enige ambtshandelingen gedaan te krijgen, moest hem zijn salaris daarvoor betalen, waarna de wedman verplicht was de gevraagde handeling te verrichten. Ook ontving hij van de arrestanten soms een "in- en ontsluitgeld". Soms ontving hij een gedeelte van de opgelegde boetes (vroeger breuken of broecken genoemd). De wedman genoot een bijzondere rechtsbescherming. Verwondingen hem toegebracht, werden met een dubbele boete gestraft en vierdubbel wanneer de verwonding hem tijdens de uitoefening van zijn ambt was aangedaan. Tijdens de zg. "criminele executie" heeft de wedman het bevel over een aantal daartoe opgeroepen karspelleden, die het terrein afzetten en de orde bewaarden.

Resumerend kan men omtrent 't ambt van de wedman stellen, dat hij in alles wat de rechtsbedeling betref de rechterhand van de redger was en in 't dorp waar hij woonde de autoriteit bij uitnemend was tot wie een ieder zich wendde (vooral als in het dorp geen redger aanwezig was).

In de Ommelander rechtstoelen werd het dagelijks politiewerk verricht door de roderoede of biezejager. Het woord roeroe, rodenoe of roderoede schijnt de officiële titel te zijn geweest. De naam biezejager komt in de protocollen niet voor. Biezejager is een Fries woord, dat zich in de Ommelander volkstaal had gehandhaafd. Het betekent eigenlijk: de man die achter de bijzen of kwajongens jaagt. In het Fries luidt het woord dan ook "bijejager". Wellicht kan men de roderoeden vergelijken met de rakkers van de Schout in de Hollandse gewesten.

In een Reglement op de Roode Roeden van 1716 wordt als belangrijkste zaak van deze ambtenaren genoemd: „aldus aangesteld zijnde, zullen dezelve gehouden zijn alle dagen ieder in zijn district alle dagen omme te gaan ende goede toezicht dragen dat geen vreemde bedelaars en landlopers ofschoon zij ook gebreklik mochten zijn, bij de huizen gaan bedelen". Kortom, ze diende er op toe te zien, dat de plattelandsbevolking niet werd lastig gevallen door bedelaars en landlopers.

Deze bedelaars — ook wel nachtbidders genoemd — waren eeuwen geleden de grootste plaag van de bevolking.

Alhoewel het werk der Roode Roede van eenvoudige aard was, verkeerden deze politieambtenaren (met zoals vandaag) dikwijls in een lastige positie. Zo verscheen er in 1699 een provinciaal plakkaat, waarbij de Roode Roeden werden gemachtigd om in geval van verzet tijdens de arrestatie van bedelaars en landlopers "met haar roers te schieten of hen met enig ander scherp aan te tasten", zonder dat zij voor de gevolgen aansprakelijk zouden zijn.

GEWEER EN SABEL

Uit bovenstaande kan men concluderen, dat de Roode Roe een geweer en een sabel mocht dragen. Het is niet bekend hoe de naam is ontstaan. Misschien houdt het verband met de naam "roer" voor geweer, maar wellicht waren deze mensen ook met rode stokken (roeden) gewapend. Ook het al of niet dragen van een uniform is niet bekend.

Onder hen die zonder tot het gericht te behoren, maar toch in nauwe relatie daarmee stonden, behoort ongetwijfeld de kastelein van het rechtshuis. Als men de wedman de rechterhand van de redger noemt, dan moet men de kastelein van het rechtshuis zijn linkerhand noemen. Op de rechtsgang was hij het eerst van allen in de weer. Hij rulde de "jachtwilde" van zijn herberg op. Plaatsde de grote stoel van de redger achter de brede tafel, waarop een grote inktpot en enkele ganzenpennen gereed waren gezet. De stenen vloer werd netjes geveegd en met wit zand bestrooid.

Uit de kast, waarvan alleen hij en de redger de sleutel hadden, nam hij het in perkament gebonden Landrecht en legde dat op tafel. 's Zomers haalde hij een vat bier uit de kelder, waarvan de redger na aankomst een grote kroes aangeboden kreeg. In 's winters gooide hij nog een extra aantal dikke houtblokken op het open vuur, zodat de redger, die dikwijls een lange rit te paard langs slechte kleiwegen had afgelegd, zijn verkleumde ledematen kon warmen.

Dikwijls besprak de redger met de kastelein personen en werden door de laatste inlichtingen verstrekt over eventuele overtreders, misdadigers, getuigen en andere voor de rechtszaak belangrijke zaken. De kastelein van het rechtshuis kende uiteraard vele dorpsgenoten. Voor de dorpelingen was de kastelein dan ook een halve autoriteit.

In het rechtshuis werden de gerichtsboeken bewaard en al kon de kastelein er niemand insluiten — dit was het werk van de wedman — wie eenmaal ingesloten en opgeborgen in het arrestantenhoek, was verder aan zijn goede zorgen toevertrouwd. Ook beheerde hij de schutstal, waarin het veer, dat op de openbare weg of op iemand's land onbeheerd losliep, werd geschut op kosten van de eigenaar. Voordat de eigenaar het schutgeld niet had voldaan, gaf hij de dieren niet vrij.

Zo vormden de kasteleins van de vele Ommelander Rechtshuizen een onderdeel van het politiewezenen in vroeger tijden. De meeste dorpen in deze gewesten kenden hun herberg, die tegelijk rechtshuis was. De oude rechtshuizen zijn nagenoeg verdwenen. Indien er onder de lezers zijn, die in hun woonplaats of elders nog een oud rechtshuis kennen, kunnen dit eventueel bekend maken, zodat deze gegevens wellicht over drie weken in de tweede aflevering van „Het politiewezenen in de Ommelanden" vermeld kunnen worden.

Redger

Michiel van Bolhuis te Warffum, 1695

Zodoende komt men in het jaar 1252 de schriftstelling tegen van het Hunsingoër landrecht. Dit kwartier werd hierbij onderverdeeld in ambten, klauwen en klufften. Hetzelfde treffen we in de andere hierboven genoemde kwartieren aan.

Omdat de geschiedenis van de Ommelanden zo'n aparte plaats inneemt in de vaderlandse geschiedenis, is ook de opkomst van rechts- en politiewezenen uniek in de historie van ons land. Immers, de landschappen tussen Eems en Lauwers met hun uitgesproken plattelandskarakter vormden steeds meer een eenheid, niet alleen ten opzichte van de Friese landen ten westen van de Lauwers, waar de steden een meer overheersende rol gingen spelen, maar ook ten opzichte van de Stad.

Nog een andere bijzonderheid kenmerkte dit gewest, namelijk het ontbreken van een leenstelsel, samenhangend met het ontbreken van een landsheer. En nog steeds kon men hier met recht spreken van de zogenaamde "Friese vrijheid", een betrekkelijk begrip overigens, want feitelijk was het hier — vooral op het gebied van recht en wet — een wanordelijke boel.

Nog even terug naar de Ommelander landrechten. De naam „Ommelanden" komt overigens voor het eerst in 1388 voor. In de landschappen Vredewold, Langewold en Humsterland enerzijds en in Hunsingo en Flivellingo anderzijds, komen in het begin der dertiende eeuw de zogenaamde landrechten voor.

Het is juist in deze tijd dat het begrip „redger" naar voren komt, vooral in de landsdelen Hunsingo en Flivellingo. Zo omstreeks 1400 komen we in de geschiedenis der Ommelanden voor het eerst de naam "warf = rechtsgang" tegen. Tegelijk worden aanvullingen en ver-